

EGUNGO BERTSOLARITZAREN EZAUGARRIAK

ANDONI EGAÑA

Lehenbiziko lana egungo bertsolaritzaz ari garenean zertaz ari garen zehaztean datza. Nik Amurizaren ondorengo bertso-mugimendua hartu dut ardatz, ezaugarri nagusiak arakatzerakoan. Badira izan, ardatz horren inguruan, baina aparte, bertsolari-talde, bertsolari bakan eta horrelakoak ere. Horiek ere aipatuko ditut, pasadan beti izaten baita arrazoirik nahikoa.

1980-82 inguruan belaunaldi berri bat sortzen da bertso-munduan. Indarrez dator. Denak oso adin beretsukoak dira gainera: S. Lizaso, Peña, Telleria, Murua eta Mendizabal liriateke aipagarrienetakoak.

1985-86 aldera, berriz, beste belaunaldi bat iritsiko da. Besteak beste, Egaña, Sarasua eta Euskitze.

Hiru-lau urte geroago Sorozabal, Maia, Iturriaga, Elorza, Munduate, etab.

Dozena bat urteren buruan, beraz, izen propio mordo baten muturra agertu da lehen hain ttanttakako sarrera ezagutzen zuen bertsolarien Olinpo horretan. Izen horien aukeraketa guztiz arbitrarioa denik ez daiteke uka, uka ez daitekeen bezalaxe belaunaldi bakoitzaren inguruan izan direla ale bakan batzuk, arrazoi bata edo bestearengatik taldez kanpo antzera geratu direnak. Olalde, Loidi Saletxe II. a, Anatx...

Hasierako kokapen honekin bertsolaritzak egun daraman abiada bizia isladatu nahi nuen. Datu bakarra nahikoa izan daiteke gauzak argiago ikus ditzagun: aipaturiko izen propio horiek denak azken dozena urte honetan azaldu dira bertso-mundura. 1982ko Txapelketa Nagusiaren azkenera, nobedade handi gisan sartu ziren S. Lizaso eta Peñagarikano. Bederatzi urte geroago, 1991n, Gipuzkoako Txapelketaren azkenean beren adinkide zen Mendizabal zen parte-hartzailerik zaharrena.

INGURUAREN ALDAKETAK ETA BERTSOLARITZA NOLA BALDINTZATU DUTEN

Azken hamar urteotan bertsolaritza, beste hainbat kultur ekimen bezalaxe, espektakuluaren neurriak izatera iritsi da, horrek dakartzan alde on eta txar guztiekin. Txapelketak, berriz ere, 15 urtetako hutsunearen ondoren aldian-aldian, finkotasunez eta maila denetan antolatu izanak, izen berriak plaza-ratzeaz gain, 6-8 bertsolariko jaialdiak modan jarri ditu.

Halere, aldakuntzaren eragileak gehiago izan dira. Ikus ditzagun horietan garrantzitsuenak:

- *Bertsolari*-ren perfila aldatu egin da. Egungo bertsolaria ez da beti baserritarra. Ez da beti ikasketarik gabea. Ez da beti gizezkoa... Horrek izugarri baldintzatu du bertsogintza, bertso-produkzioa eta, ondorioz, bertsolaritza bera ere bai. Perfil honen aldakuntzari buruzko berri zehatzik jakin nahi duenak jo beza *Jakin* aldizkariaren 14/15 zenbakira.

- *Entzulegoari* so, heterogenotasuna da ezaugarririk nagusia. Gaur egun, oraintsu arte ez bezala, adin, ideologia, jatorri eta gizarte-maila desberdinetako jendea biltzen da bertso-ekitaldiaren aurrean. Saioak ikuskizunaren legetan sartu izanak, bertsolarien mezuak gero eta arlo desberdin gehiago harrapatzeak, mass-mediak bertsolaritziari eman dioten maila gorriak eta beste ezkutuagoko hainbat faktorek bertsoa jende desberdin askorengana iristea erakarri du. Halere, nabarmena da gozatzea edo ongi pasatze hutsa gero eta hamu handiagoa bihurtu dela, garai bateko kezka politiko, kultural eta linguistikoez gero eta pisu gutxiago duten bitartean.

- *Komunikabide*-ei dagokienez, egun, bai prentsa idatziak, bai irrati nahiz telebistak, toki bistakoa eskaintzen diote bertsolaritziari. Kasu honetan aldaketa zenbatekoa izan den ez dago zehaztu beharrik ere: orain 10 urte pasatxo ez zen irrati nahiz telebista publiko euskaldunik eta oraintsu arte egunkari euskarazkorik ere ez. Bada, beraz, eremu bat non bertsolaritziari buruzko zabalkuntzak eta hezkuntzak tokia izango duten.

Prentsa idatziari gagozkiolarik, aurrerapausoa nabarmena izan da. Garai batean, kronika soila egiten zen, egiten zenean. Orain, kronika kritikoak egiten hasiak dira, alde batetik kritikari-labealdi bat sortuz, bestetik publikoari pistak eta norabideak emanaz eta, azkenik, bertsolarietara beraiei lana profesionaltasun handiagoz har dezaten eraginez.

Telebistak, berriz, meritu eta zerikusi handia izan du bertsolaritza zabalkuntza-p rozesuan. Jakina da telebista dela zerbait ezagutzera emateko modu egoki eta azkarrena. Orain zabalkuntza horretatik hezkuntza-une batera igarotzeko unean gaude. Ahalegina latza da, edozein ekimen-mota medio horretara egokitzeak dakartzan zailtasunak handiak diren heinean. Halere, burutazio hori eta ondorengo eztabaida irekiak daudenez, apurka jorratuz joan daitekeen alor gisara ikusten dut.

Irratia izan da bertsolaritza zabalkuntzarako biderik tradizionalena. Gutako askok eta askok bertsolaritza irratiaren bidez ezagutu izan dugu. Bada zerbait. Litekeena da, ordea, gutxi aurrera egin duena ere irrati izatea. Ez dakit arrazoirik. Irratiak ere kezka sortu behar luke, hortik ere alor berriak jorratzera abiatzeko adinakoa gutxienez.

- *Antolakuntza-arloa* e re aldatu egin da. Garai batean baino seriotasun handiagoz ekiten zaio bertso-saioen eraketari. Salbuespenak salbuespen, beste edozein kultur ekitaldiren bide bera jarraitzen du bertso-antolatzaileak kontratatu, iragarri, antolatu eta burutzerako garaian.

Dena den, bada honen inguruan eta bertsolariaren figura-
ren inguruan zer komentaturik. Produktorak ez dira ia bertso-mundura iritsi eta hargatik produktore-papera askotan bertsolariak berak egin behar izaten du (irabazirik gabe jakina). Horri erantsi behar diogu egungo zenbait bertsolariren perfila honakoa dela: instruitua da, lanerakoa, telefonoa duenez nahiko topaeraza, lagunak telefonoz topatzen dakiena, bertsoak botatzeaz gain bertsoaz teorizatzen ahalegintzen dena, kultur eta gizarte kontuetan zer esanik baduena... beste hitz batean esanda «denerako morroi». Horregatik enbajada-piloa eroriko zaio, izan ere, herri-artista hurbila baita, ez izar urruna, bukatu o rduko kamerinoetan babes daitekeena eta, ondorioz, bere lanean, bertso-produkzioan galera ekar dezake. Profesional t a s u n / e z-p rofesionaltasun nahasi batean mugitzen da, beraz, bai bertsolaria, bai inguruko egituraketa ere. Agian halaxe beharko du baina epe motzera aztertu beharreko gai gisara ikusten dut.

BERTSO-SAIOEN EZAUGARRIAK

- Txapelketak, azken 10-12 urteotan erregularitasunez antolatzen dira eta esparru denetan gainera. Hasi Nagusietatik, segi Probintziakoekin eta ohizko Gazteen Txapelketekin eta bukatu Eskolartekoekin, esparrua aski ongi bete da. Txapelketen beharra eta onurari buruzko azterketetan sartu gabe, oro har antolakuntza on eta erantzun hobekoak gertatu izan dira.

Agian sail bat geratu da atzendu samarrik: herrialde-mai-lako bertsolariena. Goian aipaturiko txapelketa horietan toki-rik ez baina bertsolari diren haiei leku bat eskainiko liekeena. «Fernando Amezketarra»ren antzeko lehiaketa batzuen hutsunea nabari da.

- Nagusitu den bertso-ekimen mota jaialdiena da. Txapelketen tradizioan oinarriturik, antzekotasunez, 4, 6 edo 8 ber-

tsolariko jaialdiek ugaritze handia izan dute. Jaialdiaren beraren egiturak, bertsolari bakoitzak dozena eta erdi bertso botako ditu gehienez, eta inguruko faktoreek (telebista eta irratien presentzia nagusiki) bertsotan egiteko moduarengan eragina izan dute. Bertsolariak jaialdian zehar intentsitatea bilatuko du, denbora gutxian gauza asko eta onak esateko modua, almazena hustekoa, betiere gailurren bila, ikuskizunera joan den entzulea asebetetzeko eta irratiz nahiz telebistaz «emangarri» den zerbait burutu asmoz.

Honek azaletik dirudien baino garrantzi handiagoa du. Bertsolari-klase bat beste bertsolari-klase baten gainetik ipini du; arrakasta duen bertsolaria noizbehinka gailurrak joko dituen hura da eta ez batezbeste beti ongi ari dena baina hortik gora jotzeko gauza ez dena. Hargatik, ohizkoa hautsi nahian, erabiltzen ditu egungo bertsolariak hainbeste literatur baliabide. Hargatik jokutzen du hainbeste antzerki-elementuekin, dela keinu eta gorputz-mugimendua, dela ez dagokionean txandari lotzea...

Gainera, bada beste xehetasun bat, bertsogintzan eragina izan duena: zenbait gai alde zurretik ematearena. Honek nolabaiteko aldea ekarri du bertsolari-taldera. Bertsolari batzuek, X denbora emanez gero, beren bat-bateko bertsoaren batezbesteko maila ikaragarri gaitzen dute. Beste batzuek, askoz ere gutxiago dakite hobetzen eta, azkenik, badira ia abantaila hori aprobetxatzeko baliabiderik ez dutenak ere. Horrek dexente markatu du bertsolari batzuen gorakada eta besteen beherakoa (sic). Halere, inoiz gaiak aurretik ematea komenigarri den ala ez zehazteke, alde on bat izan du jokaera horrek: bertsolariok ikasi egin dugu gure ahalmenaren muga non koka daitekeen. Alegia, bost minutu emanda egiteko gauza garena bat-batean ere lor genezakeela, tarteko ohitura, ahalegina eta suertea ipiniz.

- Bertso-afari eta modukoek ere ugaritzea izan dute azken urteotan. Garai batean bertsolaria norbere herrian ikustea nobedadea zen. Gaur egun telebistako izar horiek norbere herriko mutil zaharrari adarra jotzen, aguazilari edo koinatari kantari hasteak ere badu hurbiltasunaren xarmarik.

Gai libreko jardunak izaten dira gehienetan bertso-afariak, jardun luzeak eta gaiak bertsolariak berak topatu beharrekoak. Kontuan harturik egungo bertsolaria intentsitatean ohi-tua eta hezia dela, ez du garai batekoak bezain erraz tenporizatzen, denborari eusten. Herria goratuz 10 bertso bota beharrean 2 edo 3tan egingo du kunplimentuekikoa. Apaiza tentatzen hasita ez da dozena bat bertso botatzera iritsiko. Ohitua dago 3 edo 4tan nahi duen dena esaten eta astintzen.

Horrek zer esan nahi du? Denbora eta tokia nahikoa izaten duela esperimentu berrietarako. Umore-bide berriak saiatzea, bertsolaritzari buruzko bertsolaritza lantzea, doinuen probak egitea... dira horrelakoetan egin daitezkeen eta egiten ez ditugun zenbait proba.

- Gai-jartzailerik gabeko saioak beti egin izan dira, herriko jaietan, afarietan, omenaldietan... Azken urteotako berrikuntza, ordea, saio horien onura eta premia teorikoki defendatzen etorri da. Xabier Amuriza ahalegindu da horretan nagusiki. Txapelketen egituraren islada baino ez ziren jaialdien kortsean estuegi sentiturik bide hau jorratzera abiatu da. Saio osoaren ibilbideari ematen zaio garrantzia eta ez une jakin batean lor daitekeen danbadari. Intentsitatea, komunikabideentzat salgarria izatea eta honelako beste zenbait kontzepturen guztiz kontrako jarduera da, eta horrexegatik bertsozalegoa horretara hezitzen ez den bitartean esker txarrekoa gerta daitekeena.

- Gai mugatutako saioak ere antolatzen dira azken boladan. Bertsolaria beti paperean ikusi beharrean bere egiazko itxuran jartzen dute eta ikuspegi horretatik iragaziko ditu tokatzen zaizkion gaiak ere. Saioaren izenburuak mugatuko du kantatzen ari denaren paper orokorra: gipuzkoarrak, gazteak, txapeldungaiak, bizkaitarrak...

FORMA-EZAUGARRIAK

Askoren ustearen kontra, Amurizak bertsolaritzari eman zion astinduaren oinarria gramatikala izan zen. Amurizaren inbenturik funtsezkoena honetantxe datza: hain zuzen ere, propio, errimak sail gramatikal desberdinetatik hartzean bertsoero. Honela, adjetibo bat, adizlagun bat, sustantibo bat eta aditz-erria nahasiko zituen errima gisan bertso bakoitzean.

Arrazoa nabarmena bezain praktikoa zen. Sail gramatikal bakoitzeko hitzek egitura gramatikal desberdinak eskatzen zituzten aurretik eta, ondorioz, gauza desberdin asko esateko era zeukan bertso bakoitzean.

Toki onean geratzen ziren Uztapidek edo Lasartek lau konpletibaz edo lau aditz laguntzailez bertsoak dotore osatzen zituzten garaiak!

Azken hamarkadako bertsolariak Amurizaren zordun gara alde horretatik. Kontuan izan behar da gure hizkuntz gaitasuna (prosan edo hizketan ere) pobretu egin dela neurri batean eta, aldiz, gure erreferentzi kultural eta ideologikoak zabaldu egin direla. Beraz, «gehiago» esan genezake baina era «gutxiago» dauzkagu esateko.

Datu horri beste bat erantsi behar zaio. Egungo entzulegoa zabala da eta esatekoa denek ulertuko dioten moduan esateko premian aurkitzen da bertsolaria.

Ondorioz, formatan halako uniformizazio bat iritsi zaigu. Ez dirudi, baina hala da. Puntako bertsolariak ez dira bata bestearengandik formalki desberdinak. Denek errima-joko beretsua erabiliko dute, denek oreka beretsua bilatu nahi izango dute esan nahi dutena esateko esaeran zenbat arriskatuari dagokionez. Forma-antzekotasun hau hausten dutenak gainera nekez irtengo dira garaile burruka horretatik. Nork eskatzen dio bertsolariari gaur egun, errima estua edo bitxia erabil dezan? Inork gutxik. Nork erabiltzen du errima estua eta bitxia ondorioz? Inork gutxik baita ere. Aiarren bertsolari-taldeak, oso gutxi ibiltzen den bertsolari edadekoren batek, Goierriko zenbait bertsolarik... Amurizaren inbentua «aprobetxatzen» asmatu ez dutenek oro har.

Gaur beste arte-mota askotan bezala, «funtzionatu», «potentea», «komunikazioa» eta honelako kontzeptuek definitzen dute bertsogintza eta ez garai bateko «eaaarra bertsoa» ilun bezain argi hark. Gaur «zer» esan den edukitzen du gogoan bertso-entzulearen ehuneko handi batek eta «nola» esan duen ez du kontuan eta gogoan hartzen. Hizkuntzaren estetikarekiko ardurarik eza, memoriaren ahulezia erabili premiarik ez daukagun garaiotan... mila izan daitezke arrazoiak.

Hori bai, formetan berdintasuna beste era batera hausten da. Hain zuzen ere, bertsoaren ezkeraldetik. Errimak sail gra-

matikal desberdinetatik hartu izanak bertsoaren ezker aldean jolas handiagoak egiteko aukera ematen duelako. Hor bai nabaritutako diogula bertso bati Peñarena den ala ez, Lizasorena ala Agirre rena den, Egañarena ala Euskitzerena. Hor bai figura literarioekin joka genezakeela eta gero eta gehiago jokatzen dugula. Onomatopeiak, errepikapenak, hizkuntz arrotzetako hitz edo esaldiak, errefrau zaharrak, zitak...

Beraz, garai bateko bertsogintzarekin alderatuz, gauza gehiago esaten da, itxuraz era gehiagotan eta formula gramatikal gehiagorekin, baina denok berdintsu.

Horiek dira, nire ustez, egungo bertsogintzaren formaren nondik norakoak mugatzen dituzten ezaugarriak. Ikus dezagun zertan gauzatzen diren.

FUNTZIONATUKO DUTEN NEURRI ETA DOINUETARA MUGATU

Inoizkoak baino doinu gehiago dakizki egungo bertsolariak. Aldiz, bertsolari bakoitzak ez ditu doinu asko erabiltzen eta gainera gehienek aukera beretsua egiten dute. Estetika, doinuaren edertasuna eta egokitasuna atzendu egiten dituzte beren produktoa hobeto saltzeko lagungarri ez bazaizkie. Azken batean entzulearengana ongien nola iritsi neurtzen dute eta horren arabera jokatu, inolako kontzesiorik egin gabe.

Neurriekin gauza bera gertatzen da. Esan beharreko hura zer neurritan tolestatzen duten ongien, hartantxe arituko dira. Normala eta zilegi. Baina azken boladan bertsoaren egiturari berari dagozkion neurri batzuk (txikikoak) izugarri gutxi erabiltzen dituzte, eta hori zilegi izan arren kezkarri ere bada hein batean. Zer da gertatzen dena? Nagia txikian egiteko? Seguraski ez. Seguraski egungo bertsolariak hobeki tolestatzen ditu handian bere burutazioak. Txikia elipsia da, lotura ilogikoak, zorrotasuna; handia, berriz, jolasa, zertzelada, literatur baliabideetarako arloa. Litekeena da egungo gizakiak biltzen duen informazio-pila, duen formazio sendagoak eta, ondorioz, sortzen zaizkion zalantza eta itzulinguruek «handia»n arnas-leku hobia topatzea. Litekeena da.

BUKAERA POTENTERIK EZ BADA... POTENTZIA HASIERATIK EMAN

Bertsoak bi zati ditu beti. Pentsatu dugun hura eta pensatu ez dugun hura. Gaur egun bertsolariak baditu baliabideak,

batipat pentsatu duen hura behar bezain indartsua iruditzen ez bazaio, pentsatu ez duen hartan karga jartzeko, diren baliabideak direla medio. Hartara, bukaeran ohizkoa den interes-gunea «igo» egiten da eta, bidenabar, baita bertsoaren maila ere. Horretan datza bertsolarien estiloa lantzeko era, uniformitate sakoneko hura azalez kamuflatzeko bidea.

BERTSO LOTUA GOITIK BEHERAINO

Ezinbesteko ezaugarria da egungo bertsolaritzan. Bertsoak lotua behar du goian aipaturikoa egin ahal izateko. Estilo-lotura, lotura ideologikoa eta lotura gramatikala ematen dira gainera alerik hoberen eta orekatuenen haietan. Eta lotura gramatikalak pentsatu dugun hura puntu bakar bat izatetik bi izatera darama. Ondorioz, «tabula rasa»tik abiatutako inprobisazio hori gero eta txikiagoa da eta baita bertsoaren sorpresa-elementua ere, egun bertsoaren azkenbigarren puntuaren lehen silabetan egiten baita askotan bukaeraraino eramango gaituen egitura gramatikalaren eta esaldiaren hasiera.

ERREGISTRO DESBERDINETAN JARDUTEN AHALEGINDU

Garai bateko euskaldungoa berdina goa zen bizikeraz, ogibidez eta ezagupenez oraingoa baino. Egun euskara desberdinak egiten dira. Zaharrek, gazteek, mekanikoek, legegileek, pasotek eta burrukek, denek ere euskara egin arren ez dute hizkuntz erregistro berbera erabiltzen. Bertsolaria horren jakitun da eta gero eta premia handiagoa du paper bat egiten ari denean dagokionaren ahotan dagokion hizkuntza jartzeko. Sinesgarritasunean irabazten du, kolpearen indarrean eta bertsoaren muin den hizkuntz jolasean ere bai.

HIZKUNTZAREN GABEZIEKIN EGITEN DUGU TOPO

Aurreko puntuari guztiz loturik doa hau. Lehen, bertsotan gauza batzuk bakarrik esaten ziren eta hizkuntz modu bakar batean. Egun, goiko puntuan azaldu dudanez, bertsolariak baditu beste hizkuntz trebetasun batzuk azaltzeko aukerak eta premiak. Baina euskararen beraren mugekin egiten dugu maiz topo. Pasoten jergarik, burruken esamolderik, legegileen hizkerarik ez da finkatu hizkuntzan oraindik. Bertsolariak nekez islada ditzake beraz. Zer irtenbide geratzen zaio? Erre-

gistro arrunta hautsi nahi duenetan, gehienetan behintzat, erdal esamolde eta espresioetara jo beharra. Aurrera begira irakaspideak bi norabidetan joan daitezke: euskarak hizkuntz erregistro horiek finkatu ahala bertsolariak ikasi eta erabili egingo ditu eta entzuleak estimatu. Alderantziz, bertsolariak izan daitezke beren ahaleginez espresamolde berriak jorratu eta euskararen gainerako erabilbide zabalagorako asma ditzake-teenak.

EDUKI-EZAUGARRIAK

Lehen aipatu dugu bertsozalegoa zabala dela, heterogenoa. Edozein frontoi edo aretori begirada bat botatzea nahikoa litzateke horretaz jabetzeko. Hori horrela gertatu izan dadin zerbait izan da eragile. Eta eragile hori bertsoaren semantikan gertatu den aldaketan datzala pentsatzekoa da, bertsoen forma aldatu den arren, ez baita horrenbeste ere aldatu eta, gainera, arrazoi sakonagokoetan oinarriturik mudatu baita. Sakoneko zerbaitek bereganatu du, beraz, hainbat euskaldunen arreta. Nola edo zertan zehaztu daiteke, ordea, bertsoaren edukiei dagokienez izan dugun aldaketa? Esan daiteke egun inoiz baino bertsolari diferente gehiago daukagula eta gainera bertsolari horietako bakoitzak kultur erreferentzia asko eta desberdinak dituela. Alegia, Lopategi, Murua eta Peñagarikano elkarregandik guztiz desberdinak izateaz gain, hiruretako bakoitzak badakiela gai bati serio, besteari txantxan, hurrengoari ironiaz eta beste bati dramatikoki heltzen. Inoiz baino gai gehiago jorra daitezke estilo eta ikuspegi bata bestearengandik oso urrunekotik.

Egun, gai diferente bakoitzak bertso desberdinak eskatzen ditu. Manuel Lasartek Txinan goseak hiltzen ari zirenei kantatuz bere lepo mehearekiko konparazioa egin ezin izan bukatuko zuen saioa. Zer moduz bizi zen galderari ere hor nonbait aplikatuko zion arrazoibide beretsua. Eta zilegi zen bere garaian. Orain, Sarasuak Txinako egoera esplikatzerakoan egunkarirako hitz-lauz idazterakoan adinako ahalegina egiten du bertsoan azaltzerakoan ere. Eta zer moduz bizi den galdetzen badiote, berriz, auskalo zein erregistro, zein estilo eta zein bide auke-

ratuko dituen. Txinarekiko zerikusi handirik ez duena behintzat bai.

Exenpluak, karikatura orok duen balio dudagarria zuen, baina nire ustez, horretan legoke gero eta gizarte-zati zabala goei bertsolaritza erakargarri gertatzearen sekretua.

Baina horrek ez du den-dena argitzen. Aipatu aldaketa horiek Amuriza txapeldun zen garaietan suma zitezkeen jadanik. Orduan, ordea, 1990 aldera izan den ikus-entzuleen «boom» hau urrun zegoen oraindik. Bestelako faktore batek, bertso-gintzaren kanpoko faktore batek, erakarri du egoera: bertsolaritza mass-media delakoetara indarrez iritsi izanak.

Mass-mediak edozein ekimen, talde edo pertsonarekin egiten dutena tipifikatzea da, estereotipatzea, laburtuz definitzea, edozeini, edozer eta edonor ulergarri gerta dakion moduan.

Oso urte gutxian bertsolari-sail bat definitu egin da, estereotipatu, lan hori hiru erpinetatik abiatu delarik: bertsolariak bere buruaz egin eta saldu duen imajina, komunikabideek bertsolariaz saldu duten erretratoa eta publikoak bertsolariaz egin duen ustea. Hiru bektore horiek, inorentzako traumarik gabe erdigune bakar batean topo egiten dutenean bertsolaria definitua gelditzen da.

Eta hori da egungo bertsolaritzaren ezaugarri nagusienerarikoa: entzulea, halako bertsolari nolakoa den jakinik, halako gaiari edo halako unean nola erantzungo duen jakin-minez joaten da. Potoa teknikoki zer den edo bertso bakoitzean zenbat errima erabiltzen diren asmatzen ez duen bertsozale dexente da. Denek dakite, ordea, S. Lizaso arrankeko bertsolari segurua dela, Peñagarikano xeble eta zirikatzailea, Euskitze txukuna (potoa edo hankaluze bat zer den jakin gabe ere badakite Euskitze txukuna dela!), Murua bihozbera eta goxoa...

Hori ez da kasualitatez lortzen. Lehen aipaturiko Hirutasun Santu horrek estereotipo batzuk sortzen ditu eta estereotipo horiek, gaur egun inoiz baino gehiago izan arren, betiere mugatuak dira numeroan. Beraz, bertsolari denek bilatzen dute bere estereotipoa (Muruak adibidez exageratuki baju kantatuz, gai guztiak alderik sentimentalenetik helduz edo doinu-aukeraketa egiterakoan berari zein doinuk funtziona liezaiokeen ojo ibiliz), baina ez dute denek aurkitzen.

Horretantxe datza arazoa. Bertsolari estereotipodunak bertso soilaren gaineko balio erantsi batez jokatzeko duen bitartean, estereotipo jakin bat egiten eta saltzen, mass-mediek sal diezaioten eta entzulegoak errekonozitu dezan lortu ez dutenek balio erantsi hori gabe jarduten dutela.

Eta bertsolaritzaren etorkizunaren aldetik arriskua aurrikus daiteke. Egitura piramidala beti izango da bertsolarien artean. Alegia, behean bertsolari gehiago izango da goiko puntan baino, baina komeni da piramide hori aldian-aldian berregin dadin hautsia ez izatea. Hausturarik ez da izango bertsoak bere-berean neurtzen eta gozaten ikasten badugu, bertso onak botatzen dituzten asko baitator. Hausturarik izan daiteke, ordea, bertsoaren estetika eta ontasun-neurria bere-berean ezagutzen ez dakien bertsozalego baten ildotik. Ekuazioa nabarmena da: bertsolariak lehenago eta ziurrago berritzen dira estereotipoak baino. Hezi dezagun bada bertsozalea bertsolariak identifika ditzan eta ez estereotipoak.

Estereotipodun ala gabe, bertsolariek eduki desberdinak jaulkitzen dituzte garai batekoen aldean. Lehen aipatu dugu kultur erreferentzia gehiago duela egun bertsolariak. Ikus ditzagun zertan gauza diren, gainetik bada ere:

- Komunikazioa da helburu bertso-saio batean. Lehen edozein saio akontezimendu zen garaian, komunikazio hori lorterrazagoa zen. Egundak, zerbait desberdina egiten ahalegindu beharra dago askotan. Alde horretatik entzulearekiko probokazio-bidea da berrikuntzetariko bat. Entzulearen arreta ongi esanaz eta zurikerian bezalaxe beregana dezake bertsolariak gordinkeria ala egia mingarrien bitartez. Azken batean bi bideak dira baleko. Kontua da bat oraintsu arte ez zela erabili.

- Beste berrikuntzetariko bat gaiari halako distantzia batetik eustean datza. Ez dago zertan beti esaten dena sinesten dela transmititu beharrik. Bertsolaria hitzekin eta ideiekin jolasean ari da eta komunikatu nahi duena, hain zuzen ere, hori da: bere erlatibotasun-ikuspegia. Ironia, sarkasmoa... lan-tresna bihurtu da zenbait bertsolarirengan.

- Umorearen baliabideak ere aldatu egin dira. Bertsotan erabili izan den umore-mota oso da zuzena. Halakok halako esan zioek eta halakok halako erantzun. Umore zuzena, izkinik

gabea, berbala, hitzetan soil-soilik oinarriturikoa, ditzolarien usantza zaharrari jarraiki. Orain beste joera batzuk ere suma daitezke. Umore ingelestzat ezagutzen dugun horretan egiten den «jugada» nagusia bertsoan aplikatu izan da inoiz edo behin azken aldian.

A egoeran hitz-joko, egoera edo txiste bat aurkezten da.

B egoeran fikzioak aurrera darrai, lehengoa ahaztuta.

D egoeran, inork espero ez duenean A egoerako hitz-joko edo txiste hari heltzen zaio.

Amurizak libreko saioetan inoiz egindako jugada da.

Hortik umore absurduago batera urrats bat baino ez dago. Eta nola egiten da umore absurdua? Kultur erreferentzia askoren jabe izanik, egoera jakin batean egoera horri ez dagozkion baina aldi berean pertinenteak diren hitz-joko eta arrazoibideak erabiliz. Azken Gipuzkoako Txapelketako ekarririk handiena arlo horretan izan zen. Entzuleak segituan ezagutu eta estimatu zuen Sarasuak erlijio-gai batean, egoki, «inbertitu» ekonomi arloko hitza sartu izana. Lizasok ere, segituan antzeman zion trukoari. Bi aste baino lehen, erlijio-gai batean «garantia» hitz klabea erabili zuen arrakastaz.

Umore beltza, marroia neurri batean, oraindik lantzeke dauzkagun arloak dira.

ERANSKINA

BEREZKOA

Berezkoaren kontuak merezi zuen eranskin bat berak bakarrik potolo-potolo horietakoa. Pasadizo ezagun bat hasteko: Bertsolari Elkarteko bazkide-txartela betetzen ari zitzaion Elkarteko langilea paper eta boligrafoari Sacamantecasi baino beldur handiago zien kasi-bertsolari (sasi-bertsolari gogorregia litzateke) edadeko bati.

—Izena?

—Halako.

—Deiturak?

—Halako eta halako.

—Adina?

—Zer?

—Edadea?

—Hainbeste.

—Bizilekua?

—Halako.

—Ikasketak?

Haserre bizioan mahaiari ukabilkada bat eman zion eta ia bere onetik irten zen.

—Ikasia batere ez! Batere ez nik ikasia! Dena *berezkoal*

Bertsolaritzaren inguruan mitorik izan bada berezkoarena da beste guztien gainera eta bertsolaritzan aldaketarik izan bada, garrantzitsuena mito hau kolokan jarri izatetik dator.

Bertso-eskolak lehen frutuak ematen hasi ahala piztu zen eztabaida. Ordurarte bertsolari gutxi batzuk ziren. Hain gutxi ere Jainkoak ondo-ondo apartatutzat baitzeuden. Gazte edota ez hain gazteak Ahalguztidunari instantzia aurkeztu beharrean herriko ikastolak, AEKk edo dena delakoak antolatutako bertso-eskolatan izena ematen hasi zirenean asko eta asko aztoratu egin ziren.

—Hortik ez duk bertsolaririk irtengo— esan zuen Etxaniz herriko estankokoak.

—Nola irtengo duk bada! Horretarako berezkoa behar dik!— erantzun zion ondotik betidanik karlista izan eta orain nazionalista zen Kortabarriak.

—Basarrik ere hala jartzen zian— amaitu zuen kuadrilako ilustratuak. Alferrik jardungo zirela berezkorik ez zuenarekin bertsolaria egin nahian.

Hainbeste urtean estrainekez denak bat etorri ziren eta hamaiketakoak ez zuen ohizko piperrik eta gatzik izan.

Mito horren inguruan, uste tinko horren eraginez, gutxitan bezalako injustiziak egin izan dira bertso-munduan. Xabier Amurizak, birritan Euskal Herriko txapela jantzita gerora ere «prba» asko jasan behar izan ditu. Adi eta erne egongo zen entzulegoaren zatirik klasikoan hura antiojodunak zer esango, nola esango eta batipat... non huts egingo. Ikasia zelako, beste askok ez bezala, erakutsi egin behar izan zuen begi-bistakoa: bertsolaria zela.

Gainera, zurikeria eta epeltasunaren gailurra iritsiz bada ala ez da terminoen artean planteatzen zen eztabaida, ez on, oso on, erdipurdiko, txar eta oso txar adjetibo kalifikatzaileen inguruan. Arrazoia xumea da. Baden ala ez den Jainkoak erabakitzen du, Jainkoak banatutako paxientziek nahiago baduzue. Oso on, on, erdipurdiko, txar edo kalamidade den esateko norberak busti behar du ordea. Eta Euskal Herrian hain gara mottelak horretan!

Beraz, zeru-lurren egileak eman bazion eman zion eta ez bazion eman, zer egingo zaio bada, ez zion eman. Gainera, berezkoaren aurkakoa ikasia da. Berezkoa, hain kontzeptu harrapakaitza izanik kontrakoari esker definitu izan da eta ez dakigu zer den baina zerbait ona dela bai. Ondorioz, ikastea, ikasia izatea, ikasten ahalegintzea, eta abar, pekatu mortalen hurrengo izan dira zenbaiten mentalitatean, ezjakina izatea meritu bihurtzeraino.

Non ikusi da horrelakorik?

Azken urteotan bertsolaritzan eman den aurrerapausorik sendoenetakoa, eman prezixuenetakoa, berezkoaren mitoa zalantzan jarri izatetik heldu da. Itsu-itsuan berezkoaren mirarrietan ez sinistuak ezaugarri jakin batzuk ekarri ditu eta bertsogintzaren ezaugarriak baldintzatu ditu.

Bertsolari-belaunaldi sendoak eta maila onekoak sortu dira.

Bertsolari horietako bakoitzak, bertsolaritza fenomeno dinamiko gisara hartzen ikasi du, bakoitza gehiago ala gutxixeago bere ezaugarrietan eboluzionatuz, orain artean oso gutxi erabili izan den arma baten bitartez: autoebaluazioarena.

Entzule arruntak bezala kritiko adituagoek ere, beste edozein ikuskizun eta arte-ekoizpenen ikuspegitik neurtu eta baloratu dituzte bertsolariak.

Bertsolariak, bertsogintza, bertsolaritza eta inguruko faktoreak ibilian doazen zerbait bezala ikusten ditugu egun gehien-gehienok. Azterketa honen arrazoia eta zioa ere horixe zen. Hots, bihar goizean bertan idatzitakoen erdiak gutxienez, arbuaiatuko nituzkeela.